

DIŞ TİCARET AÇISINDAN SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ VE TÜRKİYE AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ

Doç. Dr. Hüseyin Avni EGELİ

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi,
İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

Kalkınmada kaynak dağılımı çerçevesinde politik yatırım kriterleri, yatırımların yöneleceği sektörlerin belirlenmesiyle ilgilidir. Bu kriterlerde amaç, kaynak israfına yol açmadan ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmektir. Politik yatırım kriterlerinde üretim teknolojisi, faktör donanımı ve verimlilik gibi hedeflerden çok politik tercihler belirleyicidir. Bu kriterler arasında dengeli ve dengesiz kalkınma, altyapı ve üstyapı önceliği, tarım-sanayi önceliği ve öncü sektörler kriterleri sayılabilir. Bunlar aynı zamanda birer sanayileşme stratejisi olarak da benimsenebilmektedir. Örneğin kaynak dağılımında, öncelikleri belirli sektörlerin geliştirilmesine veren stratejiler dengesiz, sektörlerin birlikte geliştirilmesini öneren stratejiler ise dengeli kalkınma yaklaşımlarının bir uzantısıdır.

Genel anlamı ile strateji, alternatifler arasında seçim yapma işlemidir. Strateji seçiminin sözkonusu olduğu yerde tercih de sözkonusudur. Bir başka ifade ile strateji, sanayileşmeyi gerçekleştirebilmek amacı ile izlenen yaklaşımlar olarak tanımlanmaktadır. Politikalar ise bu ana stratejiyi uygulamaya koyan araçlar olup, stratejiden bağımsız düşünülemezler (**Seyidoğlu, 1982:29**). Stratejide belli hedeflere varmak için alternatifler arasından tek bir yol seçilebileceği gibi, birçok yollar bir arada seçilmiş olabilir. Birinci durumda pür strateji sözkonusu iken, ikinci durumda karma stratejiden bahsedilir. Pür stratejide seçim yalnız bir alternatif lehine olmasına rağmen, karma stratejide birden çok alternatif belli oranlarda, birlikte seçilmektedir.

Politik yatırım kriterleri çerçevesinde dış ticaret yoluyla sanayileşme stratejileri dengesiz kalkınma yaklaşımları içerisinde yer almaktadır. Bunlar ithal ikamesine dayalı sanayileşme ve dışa açık veya ihracata yönelik sanayileşme stratejileridir (**Kubo-Melo-Robinson, 1986:148**). Öte yandan bu stratejilerde öncelik verilecek sektörler belirli kıstaslar doğrultusunda belirlenirken sektörlerde yapılacak yatırımlar için de ayrı kriterler belirlenebilmektedir. Örneğin ithal ikamesi stratejisinde, döviz tasarrufu sağlayan projeler veya ihracata dayalı sanayileşmede döviz kazandırıcı etkisi yüksek projeler öncelikle değerlendirilmektedir.

150 DİŐ TİCARET AÇISINDAN SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ VE TÜRKiYE AÇISINDAN DEĐERLENDİRMEŐİ

Gelişmekte olan birçok ülke sanayileşme sürecinin ilk aşamasında ithal ikameci politikalara yönelmiştir.İçer dönük olan bu politikalarda yerli sanayi dalları ithalat karşısında ithal yasakları, yüksek gümrük tarifeleri ve kota kısıtlamaları ile korunmaktadır. Dışa açılarak¹ kalkınmayı gerçekleştiren ülkeler ise ihracatı özendirici teşvikler uygulamışlardır. Bu teşvikler arasında; gerçekçi döviz kurunun belirlenmesi, uygun vergi koşulları, ihracatı özendirici sübvansiyonlar sağlanması ve ihracatın finansmanında kullanılan faiz hadlerinin piyasa düzeyinin altında tutulması sayılabilir.

Sanayi döneminde İngiltere ve son zamanlarda Hong-Kong hariç, günümüz ülkelerinin tamamı sanayileşmelerinin başlangıcında ithal ikamesi politikalarıyla yerli üretimi korumuşlardır. Dışa dönük sanayileşme ise 1950'lerden itibaren Güneydoğu Avrupa'daki bir dizi Akdeniz ülkesinde (Yugoslavya, Portekiz, İspanya, Yunanistan, vb.), 1960 başlarından itibaren de Uzakdoğu ülkelerinde (G. Kore, Tayvan, Singapur), Brezilya ve Arjantin başta olmak üzere birçok Latin Amerika ülkesinde değişik aralıklarla uygulamaya konmuştur (Seyidoğlu, 1988:432-433).

1- İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİŐİ

Genellikle düşük gelir, geri teknoloji ve küçük piyasa çerçevesi içinde çalışan gelişmekte olan ekonomiler, sosyo-ekonomik yapılarını değiştirerek sanayileşmeyi amaçlamaktadırlar. Hızlı bir ekonomik kalkınmayı hedef alan bu ülkelerin, amaçlarını gerçekleştirebilmek için uyguladıkları stratejilerden birisi de ithal ikamesine dayalı sanayileşmedir.

İthal ikamesi birçok ülkede, ekonomik yapıyı modernleştirmenin ve gelişmiş ülkelerdekine benzer bir sanayi yapısı oluşturmanın etkili bir aracı olarak görülmüştür. Uluslararası piyasalarda rekabet edebilir düzeye gelinceye kadar yurtiçi üretimin dış ticaret politikaları ve çeşitli parasal ve mali araçlarla korunmasını amaçlayan bu strateji, aynı zamanda içer dönük bir sanayileşme politikası olarak da kabul edilmektedir. Daha önce yurt dışından ithal edilen bir malın yurt içinde üretilmesini öngören bir sanayileşme stratejisi olarak tanımlanan (Korum, 1977:27) ithal ikamesinde, kurulan sanayiler dış ticaret ve döviz kuru politikalarıyla dış piyasanın rekabetinden korunmaya çalışılır. Bu amaçla alınan önlemlerin başlıcaları ithalata konan gümrük vergileri, ithalatı kısıtlayıcı kotalar ve bazı mallara konan ithal yasaklarıdır.

İthal ikamesi stratejisi genellikle iki aşamada gerçekleştirilmektedir. Birinci aşamada tüketim mallarının, ikinci aşamada ise ara ve yatırım mallarının yurtiçi üretimine geçilmektedir. Getirilen kısıtlamalar ile genellikle imalat sanayiinde yeni

¹ Konu ile ilgilenen bazı iktisatçılar dışa açık büyüme stratejisi ile ihracata yönelik sanayileşme stratejisi arasında temelde bazı farklılıklar olduğunu ileri sürmektedirler. Dışa açık büyüme stratejisinde ticaretin büyümenin kaynaklarından yalnızca birisi olduğu, ihracata yönelik stratejide ise ihracatı arttırmanın, sanayileşmenin temel kaynağı olduğu belirtilmektedir. Bazı yazarlar da her iki kavramı birlikte kullanarak dışa açık ihracat önderliğinde strateji şeklinde değerlendirmektedirler. Bu konu ile ilgili olarak bkz. (Adelman, 1984:937 ; Kazgan, 1985: 32-38).

yatırım alanlarının doğacağı kaynakların bu yeni sanayi dallarına kayarak zamanla ekonomide yapısal bir değişimin gerçekleşebileceği ileri sürülmektedir. Çeşitli politikalar ile kurulan yeni sanayilerin kısa sürede sermaye birikimine gidebileceğine ve bu fonların tekrar yatırıma dönüştürüleceğine, böylece de yatırım hacminin artacağına inanılmaktadır.

İthal ikamesi, ekonomik gelişme ve yapı değişikliğinin bir sonucu olarak kendiliğinden ortaya çıkabileceği gibi, büyümeyi ve ekonomik yapı değişikliğini hızlandırmak amacı ile uygulanan ekonomi politikasının bir aracı ve sonucu da olabilir. Birinci durumda, kendiliğinden oluşan ithal ikamesi, ikinci durumda ise, planlı ithal ikamesi sözkonusudur (Clark, 1970:15).

a) İthal İkamesinin Amaçları

İthal ikamesi ile varılmak istenen amaçlar kısaca şöyle maddelenebilir:

i) Gelişmekte olan ekonomiler genellikle tarımın hakim olduğu bir yapıya sahiptir. Bu ülkeler sanayilerini geliştirerek kalkınmak istemekte, bunun için de bir kısım sanayi ürünlerinin ithalatından vazgeçip, bunları iç piyasada üreterek sanayileşmeyi arzulamaktadır.

ii) İthal ikameci politikalar, ekonominin dışa bağımlılığını azaltacak ve dış ticaret hadlerinin aleyhte gelişmesinin zararlarını kısmen de olsa ortadan kaldıracaktır.

iii) Ödemeler dengesi güçlükleri önemli ölçüde aşılabacak ve döviz tasarrufu sağlanacaktır. İthal listelerinde yer alan malların ülke içinde üretime geçilmesiyle giderlerinden tasarruf sağlanacağı ve böylece dış açık sorununun çözümleneceği beklenmektedir.

iv) İthal ikamesine dayalı bir sanayileşmede, daha önce ithal edilen, bir başka deyişle, belli bir iç talebi bulunan malın üretimine başlanacağından yeni pazarlar yaratılması sözkonusu olmayacaktır (Alpar, 1982:80).

v) Tarımsal ürünler ve tarım dışı hammaddelerde dünya talebinin fiyat ve gelir elastikiyetinin düşük olduğu kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak bu ülkelerin ihracatları da hızlı bir artış gösterememektedir. Bu nedenle ihracatın yapısının değiştirilmesi gerektiği inancı ile ithal ikamesi politikası uygulanmaktadır.

vi) İthal ikamesi ile sanayi üretiminin artması, sermaye birikiminin hızlanmasını, yurtiçi talebin genişlemesini ve tarımsal kesimdeki mevcut gizli işsizler için de yeni iş imkanlarının yaratılmasını sağlayabilecektir.

İthal ikamesinin birinci aşaması yurtiçi piyasa kapasitelerinin sınırlarına ulaşılması ile sona ermektedir. Daha sonra sanayileşme politikası iki yönde gelişebilir. Bunlardan birincisi dış piyasalara açılmaktır. Nitekim G. Kore ve Tayvan gibi ülkeler, ithal ikamesinden başlayıp sonra ihracatın özendirilmesine yönelmişlerdir. İkinci yol ise ithal

152 **DIŞ TİCARET AÇISINDAN SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ VE
TÜRKİYE AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ**

ikamesine yönelik sanayileşmenin kapsamının ara ve yatırım mallarına doğru genişletilmesidir. Türkiye dahil birçok gelişmekte olan ülke ise bu yolu izlemiştir. Bu ikinci uygulama bazı çelişkilerin ortaya çıkma ihtimalini de arttırır. Yerli üretime geçildikten sonra eskiden gümrüksüz olarak ithal edilen ara ve yatırım mallarının ithali, çeşitli koruyucu politikalarla kısıtlanacaktır. Bu durum ise sanayii, yüksek maliyetli girdi kullanmak zorunda bırakarak onların ihracata açılmalarını daha da güçleştirebilecektir.

b) İthal İkamesi Stratejisine Yöneltilen Eleştiriler

İthal ikamesi stratejisine karşı yöneltilen eleştiriler özetle şu şekilde sıralanabilir:

i) Ekonomik gelişmenin başlangıç dönemlerinde ve ithal ikamesi uygulamasının birinci aşamasında, ülkeler belli bir süre yüksek sayılabilecek gelişme hızlarına erişebilmişlerdir. Ancak sanayileşmenin ilerlemesi ile bu hız giderek azalmaya başlamıştır. Özellikle tüketim malları üretiminde görülen ikameden sonra ara ve yatırım mallarında başlayan ithal ikamesinde bu malların üretimini tüketim mallarındaki hızla arttırmak güç olmaktadır. Tüketim malları için çoğu zaman yurtiçi talep var olup, bu malların üretiminde kullanılan teknoloji de nispeten daha basit ve ucuzdur. Oysa sanayileşme ilerledikçe, ara ve yatırım malları üretimine doğru yöneldikçe aynı avantajları bulmak güçleşir (**Prebish, 1973:27**). Çünkü ara ve yatırım malları sanayileri için kullanılacak teknolojiler hem daha karmaşık hem de daha çok sermayeye ihtiyaç göstermektedir. Böylece ithal ikamesinin uygulama imkanları giderek azalmaktadır.

ii) İthal ikamesi, beklentilerin aksine ulusal ekonominin dışa bağımlılığının artmasına neden olmaktadır. Bu politikalar ithalatı azaltmaktan çok, ithalatın kompozisyonunu değiştirici etkiler ortaya koymaktadır (**Krueger, 1983:9**). Toplam ithalatın içinde ara ve yatırım malları ithalatının oranı ne kadar yüksek olursa, ithalatçı ülkenin ithalatını kısması da o oranda zor olacaktır. Bu durum ise dışarıya olan bağımlılığı arttırıcı etkiler ortaya çıkarabilecektir.

iii) İthal ikamesi sonucu devletin vergi gelirlerinde de bir kayıp sözkonusu olmaktadır. Devlet bir yandan daha önce ithal edilen bir malın yurtiçinde üretimine başlanmasıyla gümrük vergisi gelirlerini, diğer yandan da yeni kurulan sanayi üretim sürecinin ilk dönemlerinde teşvik için kurumlar vergisini ve diğer vergileri almayarak, yurtiçi vergi gelirlerini kaybedecektir (**Alpar, 1982:85**).

iv) İthal ikamesi ile varılmak istenen önemli amaçlardan birisi, ödemeler dengesi güçlüklerini gidermek ve döviz darboğazını aşmaktır. Oysa ithal ikamesi ile kurulan sanayilerin girdi ihtiyacı ile ara ve yatırım mallarında görünen talep artışı beklenen ithalat azalmasını engellemektedir. Tüketim malları ithalatı azalırken, hammadde ve ara malı ile makine ve yedek parçaları ithalatı artabilir (**Little-Scitovsky-Scott, 1970:59**).

v) Bu durum ise dış ödeme güçlüklerinin yeniden ortaya çıkmasına yol açabilir. Üretim için zorunlu girdiler ithal edilemediği takdirde gerek üretim ve gerekse ona bağlı

olarak büyüme, millî gelir ve istihdam azalacaktır. Bu durum aynı zamanda atıl kapasite de ortaya çıkaracaktır.

vi) İç pazarın dar olması ve bu pazar için üretim yapan sanayilerin ihracata yönelmeleri durumunda maliyet düşürücü, verimi artırıcı yatırımların yapılması ve optimal büyüklükte firmaların kurulması güçleşir. Bu nedenle maliyetler yüksek düzeylerde seyretmektedir. Bu sanayi kollarında iç girdi maliyetinin yüksek olması dış dünya ile rekabet gücünü olumsuz etkilemekte ve aşırı ölçülerde korumayı sürdürmeyi zorunlu kılmaktadır. Ara ve yatırım malları sanayiinde aşırı korumacılık ise, iç girdi maliyeti yüksekliğinden dolayı tarım, tarıma dayalı sanayii ve imalat sanayiinin gelişmesinde ve dışa açılmasında büyük bir engel oluşturmaktadır.

vii) İthal ikamesi stratejisi içe yönelik sanayileşme stratejisi olarak kabul edildiğinden ihracatın yeteri kadar gelişemeyeceği ileri sürülmektedir. Dış ticarete ithalat kısıtlamaları, aşırı koruma ve aşırı değerlendirilmiş kurların uzun süre devam ettirilmesi, bu sanayilerin dışa açılmalarını zorlaştırmaktadır. Bu durum ekonomide etkinliğin ve verimliliğin düşmesine, maliyetlerin ve fiyatların yüksek kalmasına, dış piyasalarla rekabetin yapılamamasına ve buna bağlı olarak da ihracata yönelmenin engellenmesine yol açmaktadır (Little-Scitovsky-Scott, 1970:61).

İthal ikamesi yaklaşımı, ortaya çıkardığı sorunların yanında ihracat için özendirici bir ortam oluşturmaması açısından da eleştirilmiştir. Bu eleştiriler, birçok ülkenin ithal ikamesi ile sanayileşme politikasından uzaklaşarak ihracata yönelik bir strateji izlemeye yönelmelerinde etkili olmuştur.

3- İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

İhracata yönelik strateji ülkelerin serbest ticaret koşullarında, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda üretim yapmalarını öngörmektedir. Bir başka deyişle, tüm sanayiler değil, ancak gelişme potansiyeline sahip olanlar özendirilmeye çalışılır. Bunu sağlamak için ekonomiyi uluslararası ticaretten koparmayacak bir ticaret rejimi izlenmesi ve ulusal kaynak tahsisinin, ithal ikamesinde olduğu gibi sadece iç talep tarafından değil, uluslararası talep tarafından belirlenmesine izin verilmesinin zorunlu olduğu belirtilmektedir (Kazgan, 1985:32-38).

Alternatif yaklaşımlar oluşturmalarına rağmen, ihracata yönelik strateji ile ithal ikamesinin benzer özellikleri vardır. Ödemeler dengesi açıklarının azaltılması ve kontrol altına alınması, sanayileşme, hızlı büyüme ve yüksek bir istihdam düzeyi sağlamak iki stratejinin de benimsediği ana amaçlardır. Aralarındaki temel fark uluslararası ticaret açısından ortaya çıkmaktadır. İthal ikamesinde tüm çabalar ve önlemler ithalatın sınırlandırılmasına yönelik iken, ikincisinde alınan önlemler ve başvuru düzenlemeler ihracatı özendirmeye yöneliktir.

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda ithal ikamesi politikalarının ekonomik darboğazlar yaratması, neo-klasik iktisatçıları, bu ülkelere ihracata dayalı sanayileşme

stratejilerini önermeye yönelmiştir. Özellikle Hong-Kong, G. Kore, Tayvan, Singapur gibi ülkelerin sanayi malları ihracatında gösterdikleri başarı ve ekonomik büyüme, bu ülkelerin diğer ülkelere örnek gösterilmesine neden olmuştur (**Bhagwati, 1986:91**).

Dışa yönelik bu stratejide uygulanan politikalar arasında; gerçekçi kur politikası, reel faiz uygulaması, kamunun ürettiği mal ve hizmetlere gerçek fiyat uygulaması, firmalara sağlanan ithalat kolaylıkları ve ihracat sübvansiyonları sayılabilir. İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin gerçekleştirilebilmesi başlıca iki faktörün varlığına bağlıdır. Bunlardan birincisi, ihraç edilebilecek mal ve hizmet fazlasının sağlanabilmesi, ikincisi ise elde edilen bu fazlanın dünya piyasalarında cari olan rekabet ve fiyat çerçevesi içinde satış imkanlarının bulunmasıdır.

İhracata yönelik sanayileşmenin uygulandığı ekonomilerde döviz kurlarının oluşumuna dikkat etmek ve özellikle aşırı değerlenmiş kur politikasından kaçınmak gerekmektedir. Çünkü bu durumda dövizin gerçek fiyatı yansıtılmamakta ve yerli paraya yabancı para karşısında kendi ekonomik değerinden daha yüksek bir değer biçilmektedir. Bu ise; ithal mallarının fiyatlarının suni olarak düşük, ihraç malları fiyatlarının yüksek tutulmasına yol açmaktadır. Aşırı değerlenmiş döviz kuru ithalat için sübvansiyon, ihracat için vergi durumundadır.

a) İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisinin Üstünlükleri

İhracata dönük sanayileşme stratejisi temelde dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dayandırılmaktadır. Bu strateji kapsamında özellikle mamul mal ihracatının özendirilmesi ve bunun ekonomik büyüme üzerinde olabilecek olumlu etkileri ön plana çıkarılmıştır. Bu etkiler ise; kaynakların mukayeseli üstünlüklerinin olduğu alanlara kayması, emek faktörünün bol olduğu ülkelerde istihdamın artması, dış ticaret rejiminin liberalleşmesi sonucu kapasite kullanımının artması, ölçek genişlemesi ve ölçek ekonomilerinden yararlanılması, ihracatın özendirilerek firmaların dış rekabete açılmalarının sağlanması ve rekabetin etkisiyle verimlilik artışlarının ve yeni teknolojilerin kullanımının gerçekleşmesi şeklinde sayılabilir (**Krueger, 1974:286-287**).

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin gelişmekte olan ülkelere dinamizm kazandırarak ekonomik yapılarını deđiŐtiren bir araç olabileceği sıkça ileri sürülmektedir. Bu strateji, ekonomik yapı deđiŐikliđi ile birlikte, dış talebe göre üretim yapmayı ve ihraç edilebilecek malları çeŐitlendirmeyi de beraberinde getirmektedir. Böylece ülkeler daha gelişmiş üretim tekniklerine doğru yönelmek ihtiyacını duyarlar. Bu durum daha çok üretime fırsat vereceğinden ülkelerin daha büyük pazarlar aramalarına yol açacak ve ihracat yeniden uyarılmış olacaktır. İhraç kapasitesinin genişleyerek döviz gelirlerinin artması aynı zamanda yatırım malları ithaline fırsat vererek yeni sanayilerin kurulmasını önleyen önemli bir güçlüğün giderilmesine veya olumsuz etkilerinin azaltılmasına yardımcı olabilecektir (**Serin, 1971:37**).

İhracata ağırlık veren sanayileşmenin kalkınma üzerinde doğuracağı ilk olumlu etki, iç piyasa darlığı engelini aşılmasıdır. Piyasanın dar oluşu nedeniyle birçok gelişmekte olan ülkede bazı sanayiler kurulamamakta, kurulanlar ise optimum ölçek kapasitesinin altında çalışmaktadır. Oysa ihracata yönelen sanayiler geniş bir dış piyasa ile karşı karşıya kaldıklarından, optimum kapasiteye ulaşma imkanı bulabilecekler, böylece de, maliyetler düşecek ve üretimde etkinlik artacaktır (**Seyidoğlu, 1988:428**).

Ekonominin ihracata yönelmesi ile diğer ekonomilerle olan karşılıklı bağlantıları da artacak, bu durum beraberinde ekonomik ve teknolojik dinamizmi getirecektir. Gelişmekte olan ülkeler uluslararası entegrasyonlarını arttırdıkları ölçüde, yeni teknoloji kullanma açısından imkanları genişleyecektir.

Bu strateji koruyuculuk yerine dış rekabete dayandığı için üreticilerin davranışlarında ve üretim yapısında önemli değişiklikler yapabilecektir. Dış rekabet; monopolleşmeleri önleyerek müteşebbisleri yeni malların bulunması, kaliteyi iyileştirecek ve fiyatları düşürecek yöntemlerin araştırılması yönünde sürekli harekete geçirecektir.

İhracata dönük sanayileşme stratejisinin ekonomiye getirdiği bir başka etki de, özellikle dış şokların sözkonusu olduğu dönemlerde, ülkelerin bu şoklara karşı içe dönük ekonomilere oranla daha dayanıklı olması ve daha kolay uyum göstermesidir. Balassa'nın gelişmekte olan ekonomiler üzerinde yaptığı bir araştırmaya göre dış şoklar, dışa dönük sanayileşme politikasına yönelen ülkelerin gayri safi milli hasıllarını içe dönük politika izleyen ülkelere oranla daha olumsuz etkilemektedir. Ancak dışa dayalı ekonomilerin gösterdiği gelişme performansları zaman içinde bu kaybı dengelemektedir. Balassa, dışa dönük ekonomilerin dış şoklara karşı daha başarılı olma nedenlerini şu etkenlerle açıklamaktadır (**Balassa, 1978:180**):

i) Dışa dönük strateji uygulayan ekonomilerde ithalat hacmi içinde yerli üretimle rekabet eden mallar da yer almakta ve bu malların çeşidi hammaddelerden hazır tüketim mallarına kadar uzanmaktadır. Buna karşılık içe dönük strateji uygulayan ülkelerde genellikle yerli üretimle rekabet edecek ithalat yasaklanmakta ve ithalat büyük ölçüde hammadde, ara malı girdileri ve makinalarla sınırlı kalmaktadır. Dolayısıyla dış şoklara tepki olarak dışa açık ekonomilerde ithalatı kısıtlamak daha kolay olmaktadır.

ii) Dışa dönük ekonomilerde firmalar dünya pazarları ile rekabete açık olup dış talepteki değişmelere göre üretim bileşimlerini de değiştirebilmektedirler. İçe dönük ülkelerde ise, sınırlı bir rekabet ortamı içinde dar bir iç piyasaya yönelik olarak çalışmaya alışmış firmaların, dış rekabeti karşılayacak şekilde kendilerini yenilemeleri kolay olmayabilecektir.

iii) İhracatın gelişmesi hem iç hem de dış pazarlarda ölçek ekonomilerinden yararlanmaya ve üretimde maliyetleri düşürmeye imkan vermektedir. Ayrıca, dışa dönük ekonomilerde mevcut kaynaklar daha verimli biçimde değerlendirilmektedir.

b) İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisinin Zorlukları

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin başarısı için arz yönünden iki önemli faktör üzerinde durulmaktadır. Bunlardan birincisi ihracata yönelik sanayilere yeterli teşvikin sağlanması, diğeri ise mevcut döviz kurunun istikrarlı ve ihracatçıları özendirerek düzeyde tutulmasıdır.

İhracatı teşvik tedbirleri ihracata yönelmede önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, Uzakdoğu Asya ülkelerinin ithal ikamesi politikalarının ilk dönemlerinde aynı zamanda ihracatı da teşvik etmelerinden dolayı, Latin Amerika ülkelerine oranla ihracatta daha başarılı oldukları ileri sürülmektedir (**Balassa, 1978:182**).

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin başarısı arz yönünden gelişmekte olan ülkelerin uluslararası pazarlarda rekabet edebilecek nitelikte mal üretmelerine, talep yönünden ise bu malları alacak olan ülkelerin izleyecekleri diŐ ticaret politikasına bağlı olacaktır. İhraç edilen ürünlere karşı yeterli bir talebin bulunması gerekmektedir. Oysa sanayileŐmiŐ ülkelerin çoğunda uygulanan koruyucu politikalar, bu amacı engelleyici nitelikte olup gıda, dokuma, giyim gibi emek-yoğun sanayiler, özellikle politik baskılar nedeniyle, diŐ rekabete karşı korunmaktadır. Bunun sonucunda da, bu mallar üzerinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan gelişmekte olan ülkelerin ihracatı olumsuz yönde etkilenmektedir. Yani ihracat karamsarlığı, diŐa yönelik sanayileşme politikaları için önemli bir darboğaz oluşturmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin nüfus artış hızları da yüksek olduğundan bu durum, iç talebin artmasına yol açmaktadır. Ayrıca kişi başına düşen gelir arttığça da üretime karşı olan iç talep yükselmektedir. Bu artışlar ise, üretimden iç talep düşülerek elde edilen ihracat potansiyelinin azalmasına neden olmaktadır.

Yeni kurulan sanayileri, ihracat potansiyeline sahip olsalar da, geçici bir süre vergi iadesi ve ihracat sübvansiyonu gibi mali önlemlerle desteklemek gerekmektedir. Bu durum ise, gelir kaynakları sınırlı olan hükümet bütçesi üzerinde bir yük oluŐturabilir.

Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarını arttırabilmeleri için çözmeleri gereken yapısal faktörler vardır. DiŐa açık politika izleyen gelişmekte olan ülkelerin, güçlü rakiplerinin yerleŐtiĐi piyasalara girmeleri sözkonusudur. Ancak, genellikle ürettikleri malların kalitesi daha düşüktür ve bu konuda standartlaŐmayı sağlamak zor olmaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler, sanayi ürünlerinin diŐ pazarlaması konusunda da aşmaları gereken engellerle karşılaŐmaktadırlar.

**4- TÜRKiYE AÇISINDAN SANAYİLEŞME STRATEJİLERİNİN
GELİŐİMİ**

Türkiye, 1960 ve 1970’li yıllarda yüksek bir iktisadî büyüme ve sanayileşme yönünde yapısal deĐiŐim hedefleri doğrultusunda sıkı bir ithal ikamesi politikası izlemiştir. Aslında ithal ikamesine öncelik veren sanayileşme stratejisinin 1950’lere ve

hatta 1930'lara kadar dayandırılması mümkündür. Ülkenin sanayileşme çabalarına hız kazandırmak amacı ile devletçilik görüşünün ön plana geçtiği 1930'larda, daha önceleri hemen hemen tümüyle ithal edilen belirli tüketim mallarının üretiminde artışlar sağlamak düşüncesiyle I. Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) uygulamaya konmuş, planda öngörülen hedeflere zamanından önce ulaşılmasıyla 1936 yılında, birinci plana göre daha kapsamlı olarak ele alınan II. Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlıklarına başlanmıştır. Planda 100'den fazla fabrikanın kurulması öngörülmüş, ithal ikameci sanayileşmede daha ileri aşama hedeflenmiştir. Büyük bir potansiyel gelişme vaad eden İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı II. Dünya Savaşı nedeniyle hedeflerini gerçekleştirme şansı bulamamıştır.

1950 yılından itibaren Türkiye yeni bir kalkınma hamlesine girmiş ve dışa açık sanayileşme stratejisi izlemeye başlamıştır. Dönem başlarında ekonomik gelişmeyi sağlamak amacıyla önce tarımın kalkındırılmasına hız verilmiş, bu durum sanayiinin tarıma oranla daha yavaş ilerlemesine neden olmuştur. Bir yandan taban fiyat uygulaması ve uygun hava koşulları, diğer yandan Kore Savaşı'nın yarattığı olumlu konjonktür sonucunda tarımsal ürünlere talep ve tarımsal ürün ihracı artmıştır.

1953 yılından sonra Kore konjonktürünün olumlu etkisinin kaybolması nedeniyle, ihracat mallarının dış piyasadaki talep artışı duraklamış, iç üretim azalmış, ticaret hadleri bozulmaya devam etmiştir. Bu olumsuz gelişmeler ülkenin mali itibarını sarstığı için yeterli miktarda dış kredi bulunamamış ve döviz darboğazı ile karşılaşmıştır. Bunun sonucu olarak da ithalat yasakları, kotalar ve yüksek gümrük tarifeleri uygulamaya konularak korumacı dış ticaret ve ithal ikameci sanayileşme stratejileri izlenmeye başlanmıştır.

Bugünkü plan anlayışının Türkiye'de ortaya çıkışı 1961 Anayasası ile olmuş ve ekonomi politikalarının uzun vadeli, tutarlı ve bilimsel bir şema içinde ele alınması gereği önem kazanmıştır. 1963-1977 dönemini kapsayan perspektif plan içinde yer alan Birinci, İkinci ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planlarında ithal ikameci politikalara devam edilmiştir.

Uygulanan ithal ikamesinin ilk ve kolay aşamasında büyük ölçüde başarılı olunmuş; buna karşılık ara ve yatırım mallarını ikameye yönelik olan, daha ileri teknikleri, daha geniş pazarları ve daha yoğun sermayeyi gerektiren sonraki aşamalarda pek başarı sağlanamamıştır. Üretim maliyetleri yüksek olan ve küçük ölçeklerde çalışan işletmeler, dış rekabete karşı ithal yasakları, miktar kısıtlamaları, yüksek gümrük tarifeleri ve ulusal parayı aşırı değerlendiren döviz kuru politikaları aracılığı ile korunmaya çalışılmıştır. Bu çabalara rağmen, özellikle ara malı ithalat ihtiyacının yüksekliği nedeniyle ithalatın sürekli arttığı, yeterli ithalat yapılamadığından da üretimde tıkanmaların ve kapasite kullanımı düşüklüklerinin ortaya çıktığı bir yapı oluşmuştur. Petrol krizinin başladığı 1970'li yılların ortalarına kadar bu tür sanayileşmenin sıkıntısı fazla hissedilmemiş, ama petrol faturası kabarmaya; üstelik Almanya, Japonya gibi ülkeler petrol faturasının maliyetini kendi ara ve nihai mallarına

158 **DIŞ TİCARET AÇISINDAN SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ VE
TÜRKİYE AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ**

yedirebilme yeteneğini gösterdikten sonra, Türkiye'nin ara malları ithalatı da pahalılaŐmaya baŐlayınca, ũlke dvız konusunda oldukça zor duruma girmiştir. Bu yapının doğal sonucu olarak meydana gelen dış aœıkların ađırlaŐtıđı yıllarda, œeŐitli istikrar tedbirleri ile birlikte yũksek oranlı devalũasyonlara baŐvurulması kaœınılmaz olmuştur. Özetle; 24 Ocak Kararları denilen tedbirler, aslında dvız sıklıŐıđına bir œare arayıŐıdır.

Tũrkiye, ithal ikamesi stratejisini en aşırı Şekilde iœe dnũk olarak uygulamış, dış dũnya tamamen unutulurken sadece ũlke iœi pazara ũretim yapılmasının hedeflendiği bir sanayileşme olmuştur. Bu durum, "ihracat aleyhine sapma" doğurarak, ihracat malı ũreten sanayilerin ve ihracatın geliŐememesine yol aœmıŐtır².

24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri ve devamında izlenen politikalar, daha ũnce her 8-10 yılda bir yũrũrlũđe konan istikrar programlarından farklı olarak, ekonomi politikasında daha kklũ bir deđiŐikliđi yansıtılmaktadır. Nitekim, "ithal ikamesine dayalı-iœ piyasaya ynelik" sanayileşme yerine, "ihracata dayalı-dışa ynelik" sanayileşme ynũnde bir dnũŐũm ortaya œıkmıŐ; ayrıca gerœekleŐtirilen politika reformları merkezden ynetim yerine, piyasa mekanizmalarına daha œok ağırlık verilmesi biœiminde bir felsefe değişikliğini de beraberinde getirmiŐtir. Bu değişimin etkisini "daha liberal" kambiyo, dış ticaret ve faiz politikalarında ve KİT'lere piyasa ekonomisi kurallarına daha uygun bir iŐlerlik kazandırma œabalarında gzlemlemek mũmkũndũr.

1980 kararlarıyla birlikte ulusal para iœin gerœekœi bir dvız kuru politikası izlenmesi ve giderek dvız kurlarının piyasa gũœlerince belirlenmesi temel bir tercihi oluŐturmuŐtur. Öte yandan 1984 yılından itibaren kambiyo rejiminde de bũyũk ũlœde liberalleşme sağlanmıştır. Tũrk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında œıkarılan kararlar ve bunlara iliŐkin tebliğlerle sağlanan liberalleŐmeler sonucunda Tũrk parasının konvertibilitesi iœin gerekli yasal œerœeveyi bũyũk ũlœde oluŐturan Tũrkiye, 22/3/1990 tarihinden itibaren IMF Ana SzleŐmesi Madde XIV statũsũnden Madde VIII statũsũne geœerek Tũrk parasının konvertibilitesi yolunda ũnemli bir adım atmıŐtır.

1980'li yıllarda izlenen esnek dvız kuru politikası 1980 ũncesi dnemde izlenen sabit kur politikasının doğal bir sonucu olarak (devalũasyon dnemleri hariœ) ortaya œıkan TL'nin aşırı değerlenmesi olgusunu azaltmıŐ ve hatta zaman zaman eksik değerlenmeye yol aœmıŐtır (Egeli, 1997:53). Ancak 1980'li yılların sonlarında dvız kurlarındaki artış yeniden TL'nin aşırı değerlenmesi olgusunu gũndeme getirecek Şekilde enflasyon oranının altında kalmaya başlamıştır.

² (1+ Nominal Sũbvansiyon Oranı / 1+ Nominal Koruma Oranı) formũlũ œerœevesinde Togan tarafından hesaplanan "İhracat aleyhine yandaŐlık (sapma)" değerlerine gre Tũrkiye'de 1980'li yıllarda tũm ekonomi dũzeyinde ihracat aleyhine bir sapmanın bulunduğu, ancak bunun zaman iœinde ũnemli ũlœlerde azaldığı ve bazı sektrlerde ihracat lehine sapma olgusunun gerœekleŐtiđi grũlmektedir (Togan, 1993:240-243).

1980'li yıllarda ithalat rejiminin liberalleştirilmesi yönünde de önemli adımlar atılmıştır. 1981 yılında kota listelerinin kaldırılmasıyla başlayan ithalat liberizasyonu 1984 rejimiyle birlikte hızlanarak sürmüştür. 1984 ithalat rejimiyle I ve II sayılı listelerin yerine ithali yasak ve ithali izne tabii mallar listeleri getirilmiş; bunların dışındaki malların ise serbestçe ithal edilebilmesi imkanı sağlanmıştır. Ancak bu liberasyonla birlikte Konut Fonu adı altında yeni bir eş-etkili vergi getirilmiştir (**Güran, 1990:20**). Öte yandan fiili gümrük vergisi hadlerinde de zaman içinde önemli indirimler yapılmıştır. Bu arada, muaf ithalatın kapsamı da genişletilmiştir. İthalatın alınan vergi ve fonlarda zaman içinde yapılan revizyonlarla nominal ve efektif koruma oranları genelde aşağı çekilmiştir. Nitekim ekonomi çapındaki ortalama nominal koruma oranı 1984'de %70.2'den 1988'de %55.4'e ve 1990'da %28.7'ye düşmüştür. Buna paralel olarak ekonomi çapında ortalama efektif koruma oranı da 1984'de %74.7'den 1988'de %68.6'ya ve 1990'da %39.1'e düşmüştür (**Togan, 1993:243**).

Bu genel gelişmelere paralel olarak Türkiye, AT ile gümrük birliği alanındaki 1977 yılından itibaren sürekli erteleme yoluna gittiği birikmiş yükümlülüklerinin bir kısmını da 1988 yılından itibaren yerine getirmeye başlamış ve bu süreç 1996 yılı başında gümrük birliğinin tamamlanmasıyla sonuçlanmıştır.

Koruma oranlarının aşağı çekildiği, daha gerçekçi döviz kurlarının oluşumuna izin verilen 1980 sonrası dönemde ve özellikle ihracat teşviklerinin de ağırlık taşıdığı dönemin ilk yarısında ihracat aleyhine sapma önemli ölçüde giderilmiş, buna paralel olarak ihracatta da hızlı artışlar gerçekleştirilebilmiştir. Ancak, önceki çeyrek yüzyılda kurulmuş sanayi işletmelerinin teknolojik transformasyonundan çok, ülkeye getirilecek döviz miktarına odaklanılmıştır. 1990'lı yılların başlarına gelinirken, Türkiye gerek genel ihracat gerekse imalat sanayi ihracatı açısından duraklama sürecine girmiştir. Bunda, parasal ihracat teşviklerinin giderek aşağı çekilmesinin ve TL'nin tekrar aşırı değerlenmeye başlamasına yol açan politikaların etkisi olduğu söylenebilir.

Başka bir açıdan bakıldığında; izlenen politikaların etkisiyle mevcut kapasitelerin daha fazla kullanımı ile gerçekleştirilen ihracat artışları, ihracata yönelik üretim ve yatırımı teşvik edip yeni kapasiteler oluşturulmasını sağlayan politikalarla desteklenmediği için 1980'li yılların sonlarında hızını kaybetmiştir. Nitekim belirtilen yıllardan itibaren esasen GATT kurallarına da aykırı olan parasal teşviklerin yerini, üretim ve yatırım aşamasındaki teşviklerle ve bu arada Türk Eximbank aracılığı ile ihracatçıya kredi, garanti ve sigorta desteği sağlanması gibi usullerle doldurma çabaları görülmeye başlanmıştır.

SONUÇ

Türkiye, Cumhuriyetin ilk yıllarından beri sanayileşme çabalarını sürdürmektedir. Kalkınma veya sanayileşme olgusu, ekonominin bütünü açısından sanayi sektörünü ön plana çıkaran bir yapı değişikliğini de içerdiğinden, sanayileşme yönünde izlenen stratejilerle, aynı zamanda ekonomide yeniden yapılanmanın gerçekleştirilmesi

amaçlanmıştır. 1980 öncesi dönemde ithal yasakları, yüksek gümrük tarifeleri ve kota kısıtlamaları ile yurtiçi sanayi ithalat karşısında korumayı hedefleyen ithal ikameci sanayileşme stratejisi izleyen Türkiye, 1980'li yıllarda daha esnek bir döviz kuru, ithalatın liberizasyonu ve koruma oranlarının azaltılması şeklinde politikalar uygulamış; ihracat önceleri nakdi sübvansiyonlarla, daha sonra da üretim ile yatırım aşamalarındaki teşviklerle ve kredi, garanti, sigorta gibi daha dolaylı araçlarla desteklenmeye çalışılmıştır. Her iki stratejinin de benimsediği ana amaçlar ise; sanayileşme, hızlı büyüme, yüksek bir istihdam düzeyi sağlamak, ödemeler dengesi açıklarını azaltmak ve kontrol altına almak olarak özetlenebilir.

İthal ikamesi stratejisinin özellikle 1975 yılına kadar olan süreç içinde başarılı olduğu ve 1980 sonrası dönemde uygulanan ihracata yönelik sanayileşme stratejisine, hem dış ticaret açıklarının azalması hem de ihracatın ithalatı karşılama oranlarının yükselmesi çerçevesinde, önemli katkılarda bulunduğu ifade edilebilir. 1990'lı yıllarda da Türkiye'nin liberalleşme süreci devam etmiş ancak yatırımlar, üretim ve sanayileşme açısından hedeflenen gelişmelere ulaşamamış ve kriz dönemleri ile karşılaşmıştır (1994 ve Şubat 2001 krizleri gibi).

Bu çerçevede; 1996 yılı başından itibaren sanayi ürünlerinde Avrupa Birliği ile gümrük birliğinin gerçekleştirildiği dikkate alındığında, Türk imalat sanayi sektörlerinin korumasız ortamda diğer ülke sanayileri ile rekabet edebilir hale gelmelerinin sağlanması açısından hammadde ve enerji maliyetlerinin düşürülmesi, ucuz kredi temini, işletme yönetiminde etkinliğin artırılması ve idari-teknik eleman eğitime ağırlık verilerek işgücü verimliliğinin artırılmasının büyük önem taşıdığını belirtmek gerekir. Türkiye'de büyük sanayiinin sermayesini küresel rekabete açması ve büyük sanayi ile küçük ve orta ölçekli sanayi arasında karşılıklı besleyici ilişkilerin kurulması gerekmektedir. Öte yandan mevcut kapasiteleri genişletici, modernleşme ve teknolojik gelişmeyi hızlandırıcı yeni yatırımlara duyulan ihtiyaç da açıktır. Bu amaçla araştırma-geliştirme faaliyetleri ve yeni teknolojiler getiren yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmelidir.

KAYNAKÇA

- ADELMAN I., (1984), "**Beyond Export Led Growth**", World Development, Vol.12, No:9.
- ALPAR C., (1982), **Az gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme**, Turhan Kitabevi Yayını No: 11, Erk Mat. Ankara.
- BALASSA B., (1978), "**Exports and Economic Growth: Further Evidence**", Journal of Development Economics, June.
- BHAGWATI J. N., (1986), "**Rethinking Trade Strategy**", Development Strategies Reconsidered, U.S. Third World Policy Perspectives No:5, Overseas Development Council, Oxford.

- CHENERY, H.-SYRQUIN, H., (1986), “**The Semi-Industrial Countries**”, H.Chenery-S.Robinson-M.Syrquin (Ed.) Industrialization and Growth: A Comparative Study, World Bank Research Publication, Oxford Univ.Press.
- CLARK P. B., (1970), **Planning Import Substitution**, North Holland Publ.Comp.,Amsterdam, London.
- EGELİ H. A., (1997), **Türk İmalat Sanayiinde Sektörlerarası İlişkiler, İthalata Bağımlılık ve İhracata Katkı**, İzmir.
- GÜRAN N., (1990), **Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Rekabet Gücü**, DPT Yayını, Ankara
- KAZGAN G., (1985), **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Mat., İstanbul.
- KORUM U., (1977), **Türk İmalat Sanayii ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme**, AÜSBF. Yayını No:408, Ankara.
- KRUEGER A. O., (1974), **Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey**, NBER Conference Series Vol:1, Newyork .
- KRUEGER A. O., (1983), **Trade and Employment in Developing Countries**, Synthesis and Conclusion, NBER Conference Series, Vol.3, Chicago.
- KUBO Y.-MELO, J.-ROBINSON S., (1986), “**Trade Strategies and Growth Episodes**”, H.Chenery- S.Robinson-M.Syrquin (Ed.), Industrialization and Growth: A Comparative Study, World Bank Research Publication, Oxford Univ.Press.
- LITTLE I.-SCITOVSKY T.-SCOTT M., (1970), **Industry and Trade in Some Developing Countries: A Comparative Study**, Oxford Univ.Press,London,
- PREBİŞ R., (1973), **Kalkınma İçin Yeni Bir Ticaret Politikasına Doğru**, (Çev.E.Öney), AÜSBF.Yayını, No:334, Ankara.
- SERİN N., (1971), **Kalkınma ve Dış Ticaret**, SBF.Yayını No:30, Ankara.
- SEYİDOĞLU, H., (1982), **Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar:2, Turhan Kitabevi, Ankara.
- SEYİDOĞLU H., (1988), **Uluslararası İktisat: Teori-Politika ve Uygulama**, 5.Baskı, İstanbul Mat., İstanbul.
- TOGAN S., (1993), **1980’li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu**, Türk Eximbank Yayını, Ankara.